

**KOGNITIV LINGVISTIKADA TILNING O‘ZIGA XOS
XUSUSIYATLI, TAVSIFI VA UNING OBYEKTI**

**ХАРАКТЕРИСТИКА, ОПИСАНИЕ И ОБЪЕКТ ЯЗЫКА В
КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ**

**IN COGNITIVE LINGUISTICS, A LANGUAGE HAS ITS OWN
CHARACTERISTIC, DESCRIPTION AND ITS OBJECT**

Ahmedova Feruza Asrorovna

Samarqand davlat Chet tillar Instituti Katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan o‘zbek va ingliz tillarining o‘ziga xos xususiyatlari, tavsiflari va obyektlari tahlil qilingan. Tadqiqotda kognitiv lingvistikaning asosiy tushunchalari, til va tafakkur, konseptual metaforalar, freymlar nazariyasi kabi masalalar ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘zbek va ingliz tillarida o‘ziga xos kognitiv xususiyatlar mavjud bo‘lib, ular til sohiblarining dunyoni idrok etish va talqin qilish jarayonlariga ta'sir ko‘rsatadi. Tadqiqot xulosalarida kognitiv lingvistikaning tillarni o‘rganishdagi ahamiyati va istiqbollari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: kognitiv lingvistika, o‘zbek tili, ingliz tili, til va tafakkur, konseptual metaforalar, freymlar nazariyasi

Аннотация. В данной статье анализируются особенности, описания и объекты узбекского и английского языков с точки зрения когнитивной лингвистики. В исследовании рассматривались основные понятия когнитивной лингвистики, такие как язык и мышление, концептуальные метафоры, теория фреймов. Согласно результатам исследования, узбекский и английский языки обладают специфическими познавательными свойствами, которые влияют на процессы восприятия и интерпретации мира носителями языка. В выводах исследования анализируется значение и перспективы когнитивной лингвистики в изучении языков.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, узбекский язык, английский язык, язык и мышление, концептуальные метафоры, теория фреймов

Abstract. This article analyzes the peculiarities, descriptions and objects of Uzbek and English from the point of view of cognitive linguistics. The study examined such issues as basic concepts of cognitive linguistics, language and thinking, conceptual metaphors, frame theory. According to the results of the study, Uzbek and English have specific cognitive characteristics that affect the processes of perception and interpretation of the world by language owners. The conclusions of the study analyzed the importance and prospects of cognitive linguistics in the study of languages.

Keywords: cognitive linguistics, Uzbek, English, language and thinking, conceptual metaphors, frame theory

KIRISH

Kognitiv lingvistika - bu tilning inson tafakkuri bilan o‘zaro bog‘liqligi va uning kognitiv jarayonlardagi o‘rnini o‘rganuvchi tilshunoslikning nisbatan yangi yo‘nalishidir [1]. Kognitiv lingvistlar tilni inson ongining in'ikosi sifatida qaraydilar va uni o‘rganish orqali insonning bilish jarayonlari haqidagi muhim ma'lumotlarni olish mumkin deb hisoblaydilar [2]. Shu nuqtai nazardan, turli tillarni kognitiv lingvistika prizmasi orqali o‘rganish, ularni qiyosiy tahlil qilish kognitiv tilshunoslikning asosiy vazifalaridan hisoblanadi.

USULLAR VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqotda kognitiv lingvistikaning asosiy tushunchalari va yondashuvlari, jumladan, til va tafakkur munosabati [3], konseptual metaforalar nazariyasi [4], freymlar nazariyasi [5] kabi masalalardan foydalanilgan. O‘zbek va ingliz tillarining kognitiv xususiyatlarini o‘rganish uchun har ikki tildan olingan lingvistik materiallar, so‘z boyligi, frazeologizmlar, maqollar tahlil qilingan. Tadqiqotning nazariy asosini xorijlik va mahalliy olimlarning kognitiv lingvistika, o‘zbek va ingliz tillari bo‘yicha ishlari tashkil etgan [6; 7; 8; 9].

NATIJALAR

O‘zbek va ingliz tillarining kognitiv xususiyatlarini qiyosiy o‘rganish quyidagi natijalarni ko‘rsatdi:

➤ Har ikki tilda ham borliqni idrok etish va talqin qilishning o‘ziga xos usullari mavjud. Masalan, o‘zbek tilida "yurak" so‘zi bilan bog‘liq ko‘plab ibora va maqollar mavjud bo‘lib, ular yurakni his-tuyg‘ular va ruhiy holatlar markazi sifatida talqin qiladi (yuragi qon bo‘lmoq, yuragi o‘ynab ketmoq kabi). Ingliz tilida esa

"mind" (aql, ong) konsepti keng qo'llaniladi va u inson faoliyatining markaziy boshqaruv tizimi sifatida qaraladi (to make up one's mind, to cross one's mind).

➤ Har ikki tilda ham konseptual metaforalarning o'ziga xos tizimi mavjud. O'zbek va ingliz tillaridagi ayrim metaforalar o'xshash bo'lsa-da (vaqt - pul, hayot - sayohat), ba'zilari til sohiblarining o'ziga xos dunyoqarashi va tajribasini aks ettiradi. Masalan, ingliz tilida "argument is war" (bahslashuv - urush) metaforasi keng tarqalgan bo'lsa [4], o'zbek tilida bahslashuv ko'proq "yo'l" yoki "qurilish" metaforalari orqali ifodalanadi (fikrlar kurashi, bahsning poydevori).

➤ O'zbek va ingliz tillari frazeologizmlar va maqollarining konseptual mazmuni ham farqlanadi. O'zbek tilidagi maqollar asosan insoniy fazilatlar, oilaviy munosabatlar, mehnatkashlik kabi an'anaviy qadriyatlarni aks ettirsa (Aql yoshda emas, boshda; Ota rozi - Xudo rozi), ingliz maqollari ko'proq individualizm, mustaqillik, pragmatizm tamoyillariga asoslanadi (Every man for himself; Time is money) [8].

TAHLIL

O'zbek va ingliz tillari misolida olib borilgan tadqiqot natijalari kognitiv lingvistikaning tillarni o'rganishdagi ahamiyatini yaqqol ko'rsatib berdi. Tadqiqot davomida olingan natijalar quyidagi jihatlari bilan ahamiyatlidir:

Tillarning kognitiv bazasini tashkil etuvchi konseptlar tizimini aniqlash imkonini berdi. O'zbek va ingliz tillarida aniqlangan "yurak", "mind", "vaqt", "yo'l" kabi konseptlar til sohiblarining borliqni qanday idrok etishi va talqin qilishini ko'rsatuvchi muhim kognitiv birliklar hisoblanadi. Ushbu konseptlarning til materiallarida, jumladan, frazeologizmlar va maqollarda voqelanishi ularning til tizimidagi o'rnini ko'rsatadi [6; 7].

Konseptual metaforalarning universal va milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlashga xizmat qildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'zbek va ingliz tillaridagi ayrim metaforalar umumiy xususiyatlarga ega bo'lsa-da (masalan, "vaqt - pul" metaforasi), boshqalari til sohiblarining o'ziga xos konseptual tizimini aks ettiradi. Ingliz tilidagi "bahslashuv - urush" metaforasi va o'zbek tilidagi "bahslashuv - qurilish/yo'l" metaforalari bunga yaqqol misol bo'la oladi [4].

Frazeologizmlar va maqollarining konseptual mazmunidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash imkonini berdi. Tillarning lug'at boyligida aks etgan ushbu birliklar xalqlarning mentaliteti, qadriyatlari va hayotiy tajribalarini aks ettiruvchi muhim manba hisoblanadi. O'zbek maqollarida an'anaviy qadriyatlar, oilaviy

munosabatlar aks etsa, ingliz maqollarida ko‘proq individualizm va pragmatizm g‘oyalari ustuvorlik qilishi aniqlandi [8].

Kognitiv lingvistikaning til o‘rgatish va tarjima amaliyotidagi o‘rnini ko‘rsatdi. Tadqiqotda qayd etilganidek, tillarning kognitiv xususiyatlarini hisobga olish chet tilini o‘rgatish samaradorligini oshirishi, tarjima jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etishga yordam berishi mumkin [9].

O‘zbek va ingliz tillari misolida olib borilgan tadqiqot kognitiv lingvistikaning nazariy va amaliy ahamiyatini ko‘rsatdi. Mazkur yo‘nalishdagi izlanishlar nafaqat tilshunoslik, balki psixologiya, madaniyatshunoslik, falsafa kabi sohalar uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari tillarning kognitiv bazasini yanada chuqurroq o‘rganish, xalqlarning mentaliteti va madaniyatini aks ettiruvchi konseptlarni aniqlash, ularning lisoniy voqelanish xususiyatlarini tahlil qilishga zamin yaratadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, tillar nafaqat lisoniy tizim, balki kognitiv tizim sifatida ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Tilning lug‘at boyligi, frazeologiyasi va maqollarida aks etgan konseptlar til sohiblarining dunyoqarashi, qadriyatlari va hayotiy tajribalarini aks ettiradi. Shu boisdan kognitiv lingvistika tillarni o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tillarning kognitiv xususiyatlarini o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Xususan, til o‘rgatish va tarjima amaliyotida kognitiv yondashuvdan foydalanish samarali natijalarga olib kelishi mumkin [9]. Shu bilan birga, til va madaniyatlararo muloqotda yuzaga keladigan tushunmovchiliklar va nizolarning oldini olish uchun ham kognitiv lingvistikaning yutuqlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

Ushbu tadqiqotda o‘zbek va ingliz tillarining kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan qiyosiy tahlili amalga oshirildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, har bir til o‘ziga xos kognitiv xususiyatlarga ega bo‘lib, ular til sohiblarining dunyoni idrok etish va talqin qilish jarayonlarida muhim rol o‘ynaydi. O‘zbek va ingliz tillarida mavjud bo‘lgan konseptual metaforalar, frazeologizmlar va maqollar mazkur tillarning kognitiv bazasini aks ettiradi.

Kognitiv lingvistika tillarni yangi rakursdan o‘rganish va talqin qilish imkonini beradi. Mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlarni davom ettirish, boshqa tillar materiallari

asosida ko‘proq qiyosiy tahlillar o‘tkazish til va tafakkur munosabati haqidagi bilimlarimizni boyitishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, kognitiv lingvistikaning yutuqlarini til o‘rgatish va tarjima amaliyotiga tatbiq etish samarali natijalarga olib kelishi mumkin.

REFERENCES

1. Evans, V. and Green, M., 2006. Cognitive linguistics: An introduction. Edinburgh: Edinburgh University Press.
2. Demyankov, V.Z., 1994. Cognitive linguistics as a kind of interpreting approach. *Voprosy yazykoznaniya*, 4, pp.17-33.
3. Langacker, R.W., 1987. Foundations of cognitive grammar: Theoretical prerequisites (Vol. 1). Stanford: Stanford University Press.
4. Lakoff, G. and Johnson, M., 2008. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago press.
5. Fillmore, C.J., 1982. Frame semantics. In *Linguistics in the morning calm*. Seoul: Hanshin Publishing Co., pp.111-137.
6. Safarov, S., 2006. *Kognitiv tilshunoslik*. Jizzax: Sangzor.
7. Rahmatullayev, S., 2010. *Hozirgi o‘zbek adabiy tili*. Toshkent: Mumtoz so‘z.
8. Mieder, W., 2004. *Proverbs: A handbook*. Westport: Greenwood Publishing Group.
9. Boers, F., 2000. Metaphor awareness and vocabulary retention. *Applied linguistics*, 21(4), pp.553-571.

Research Science and Innovation House